

recenzije ■ *recensions* ■ *recensiones*

Danijel TOLVAJČIĆ, *Suvremena analitička filozofija religije. Glavni pravci i autori, Kršćanska sadašnjost – Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2016., 199 str.*

U lipnju 2016. godine Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i izdavačka kuća Kršćanska sadašnjost izdali su vrlo značajnu knjigu filozofa dr. Danijela Tolvajčića, izvanrednog profesora Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Knjiga se sastoji od predgovora, sedam poglavlja, popisa literature, sažetka na engleskom jeziku i podataka o tekstovima iz kojih je jasno kako se za ovu knjigu autor dobro pripremio pišući, na temelju već ranije objavljenih četiri teksta, još sasvim nova četiri teksta, odnosno poglavlja. Sveukupno knjiga ima 199 stranica.

Knjiga je vrlo značajna iz dvaju razloga. Prvo, zato što se hrvatskoj čitalačkoj publici sustavno prezentiraju autori analitičke tradicije u filozofiji koja još uvijek ima slabi odjek u Hrvatskoj, izuzev nekoliko vrsnih stručnjaka koji se za nju zanimaju. Na taj se način analitička filozofska tradicija, koja ima svoje korijene u britanskom empirizmu, a početak u djelima autora s kraja XIX. i početka XX. stoljeća poput Bertranda Russella, Georgea Moorea i Gottloba Fregea te njezin način promišljanja, mogu upo-

znati kroz ovu knjigu. Drugo, zato što ova knjiga nadilazi razinu dobrog sveučilišnog priručnika iz filozofije religije.

Dr. Tolvajčić nije se odlučio samo za tematsko predstavljanje suvremene analitičke filozofije religije, već (kao što i sam podnaslov sugerira) i na predstavljanje njezinih glavnih autora. Stoga u knjizi autor obrađuje djela petorice autora: Alvina Plantinge, Richarda Swinburnea, Dewija Phillipsa, Johna Hicka, Dona Cupitta te autorice Pamele Sue Anderson. Osim toga, na početku knjige stoji poglavlje o filozofiji religije u kontekstu analitičke filozofije, a na samom kraju poglavlje o promišljanju analitičke filozofije religije u kontekstu vjerničke prakse i kršćanske teologije. Svako je poglavlje, osim prvog i zadnjeg, metodološki obrađeno na sličan način: nakon uvodnih redaka prvo se predstavljaju glavne misli pojedinih autora, zatim najznačajniji kritički osvrti na njihove ideje i na kraju, što nam se čini vrlo dragocjenim, osobni autorovi kritički zaključci.

Autor pokušava izbjeći klasične poteškoće koje se pojavljuju prilikom

studiranja analitičke filozofije kao što su: poopćeni prikazi autora i njihovih nacрта, nekritički prikazi analitičkih filozofa religije i vrlo stručni prikazi namijenjeni omanjoj skupini stručnjaka (str. 9). Autorova je nakana napisati »izvorno propedeutičko djelo namijenjeno hrvatskom čitateljstvu« (str. 9). Je li autor uspio u svojoj nakani ostati na propedeutičkoj ravni ne ulazeći u »uske specijalističke probleme pojedinih predstavljenih filozofija« (str. 10)? Smatramo da nije. No, to nipošto ne nosi sa sobom negativne, već vrlo pozitivne konotacije. Osim što čitatelj može dobiti uvid propedeutičke naravi u suvremenu analitičku filozofiju religije, može se upustiti na temelju iscrpnog predstavljanja pojedinih ideja i bogatog prikaza najvažnijih kritičkih osvrtâ (dakako, i autorovih komentara) u temeljito proučavanje kako pojedinih autora tako i samih tema. Stoga, ovo djelo nadilazi propedeutički karakter klasičnog sveučilišnog priručnika.

U uvodnom poglavlju *Filozofija religije u kontekstu analitičke filozofije* dr. Tolvajčić smješta analitičku filozofiju, a onda i analitičku filozofiju religije u povijesni kontekst, pojašnjavajući pojmove poput »analitička filozofija« i »filozofija religije« te donoseći kratki povijesni nacrt kako filozofije religije tako i analitičke filozofije religije. Iako nije tema ovoga djela, čini nam se da bi bilo vrlo značajno da je autor u uvodnom poglavlju elaborirao vlastito tumačenje filozofije religije i upustio se u tu »opa-

snu zadaću«, kako ju naziva Brian Davies u svojem djelu *Uvod u filozofiju religije*. Time bi autor, za kojega temeljem čitanja njegova djela možemo zaključiti da je vrsni poznavatelj te problematike i baš zato ima legitimitet postavljanja čvrstih pozicija, u moru tumačenja izložio vlastitu definiciju koju bi svaki čitatelj mogao prihvatiti ili odbiti. No, iako ne iznosi sustavan prikaz definicije i karakteristike filozofije religije, ipak, ne može se reći da on to na raznim mjestima u svojem djelu nije napravio, posebice kada iznosi kritički osvrt na pojedine ideje. Kada bismo htjeli orisati autorovu definiciju i karakteristike filozofije religije, onda bi to moglo izgledati ovako: polazišne pretpostavke filozofije religije su »pred-filozofijske« (str. 34); filozofija religije nije religiozna filozofija kao u slučaju Alvina Plantinge (str. 49), a svaka filozofija religije mora religijski fenomen koji razmatra proučavati »u totalitetu njegova pojavljivanja« (str. 101), tj. »filozofija religije, odvojena od religijskih životnih oblika, naprosto nije autentična« (str. 101); filozofija religije mora računati sa sveukupnim idejama svih religija, tj. »Tako danas, 'zahvaćanje religija u pluralitetu njihovih formi' odnosno 'pluralizam religija' – postaje jedan od centralnih zahtjeva stavljenih pred suvremenu filozofiju religije« (str. 103); treba težiti sveobuhvatnoj filozofiji religije koja će pristupiti fenomenu religije, ne s ciljem potvrditi vlastite pretpostavke i hipoteze, nego obuhvati fenomen religije u svim njegovim formama

i pojavnim oblicima (str. 125) i, na kraju, filozofija religije »predstavlja most između filozofije i teologije, dvije discipline koje nastoje zahvatiti fenomen čovjeka u njegovu totalitetu« (str. 177).

U prvom poglavlju autor predstavlja reformiranu epistemologiju Alvina Plantinga, koji zastupa tezu kako bi »kršćanski filozofi trebali prvotno služiti kršćanskoj zajednici i njezinim potrebama, a ne povoditi se za trendovima u filozofiji, što dovodi do manjka neovisnosti« (str. 34). Temeljem Calvinova nauka o *sensus divinitatis* Plantinga iznosi ideju o tomu da Božja egzistencija ne ulazi u područje vjerovanja, nego u područje ljudskog znanja. Na taj se način augustinovsko razumijevanje vjere kao područja između *opinio* i *scientia* ukida i smješta se vjeru u područje znanja (*scientia*). Profesor Tolvajčić jasno detektira problem u Plantinginoj reformiranoj epistemologiji: »ona uopće nije filozofija religije, već religiozna filozofija!« (str. 49).

Probabilistička naravna teologija Richarda Swinburnea tema je drugog poglavlja. Swinburne, prema prof. Tolvajčiću, nastoji pokazati koliko je Božje postojanje uopće vjerojatno, i to na temelju proučavanja različitih fenomena (str. 59). Swinburne potvrdno odgovara na pitanje postoje li dokazi koji potvrđuju ideju o vjerojatnosti Božjeg postojanja. Za njega se, temeljem skupine argumenata koji se trebaju promatrati zajedno, može potvrditi probabilistička hipoteza. Autor ipak smatra kako

»mnoštvo pojedinačno neuspješnih teističkih argumenata (što i sam Swinburne priznaje) uzetih zajedno, ne dokazuju u većoj mjeri Božju egzistenciju, već samo jedan izolirani neuspješni argument« (str. 77).

Autor u trećem poglavlju kritički prikazuje filozofiju religije Dewija Phillipisa, koji na tragu Ludwiga Wittgensteina tvrdi kako je religijski diskurs specifična vrsta diskursa koji ima svoju autonomiju. S druge strane, neko specifično znanje o Bogu moguće je jedino sudjelovanjem: »Drugačije rečeno, 'znanje o Bogu' stječe se sudjelovanjem u religioznim jezičnim igrama« (str. 93). Dr. Tolvajčić pak smatra kako Phillips, uvažavajući Wittgensteinovu podjelu na »površinsku« i »dubinsku« gramatiku religijskog jezika, prilikom tumačenja religijskih fenomena ipak ne poštuje svoju poziciju kada se »udaljava od tumačenja koje ima zajednica vjerujućih« (str. 101).

Jedan od najznačajnijih suvremenih filozofa religije koji je uvelike utjecao na stavove i pozicije unutar različitih filozofsko-teoloških područja kao što su teologija religija, međureligijski dijalog, komparativna religiologija i slično jest John Hick. Profesor Tolvajčić u četvrtom poglavlju iznosi kratki pregled osnovnih Hickovih pluralističkih pozicija u čijem je temelju ideja kako teocentrični model religija treba zamijeniti ekleziološki i kristološki. Hick se, kako autor ističe, poslužio Wittgensteinovim modelom »obiteljskih sličnosti«:

»Svaka je religija ravnopravni način da se iskusi transcendentna zbiljnost« (str. 107). Dakle, sve su religije poput jedne obitelji koja ispred sebe ima Boga kojega pokušava »dohvatiti«. Kako bi naznačio božansku stvarnost u svim religijama, Hick poseže za terminom *The Real*, koji autor prevodi riječju *Zbiljsko*. Dr. Tolvajčić uočava dva problematična stava unutar Hickove pozicije: ne uzimaju se dovoljno u obzir religijske tradicije koje smatraju da posjeduju konačnu objavu čime se dovodi u pitanje uvođenje pojma *Zbiljsko* kao relevantnog pojma koji opisuje transcendentnu stvarnost pojedinih religija. Naime, čini se kao da je gotovo nemoguće sve religije svesti pod zajednički nazivnik, pogotovo ako uzmemo u obzir, primjerice, pitanje spasenja u kršćanstvu i budizmu. Autor precizno detektira ključni problem Hickove ideje: »relativizira fundamentalne religijske koncepte kako bi ih uskladio sa svojom hipotezom« (str. 123).

U petom poglavlju autor obrazlaže temeljne ideje ne-realističke filozofije religije Dona Cupitta. Naime, Cupitt, prema dr. Tolvajčiću, poziva na napuštanje klasičnih religijskih doktrina o Bogu, odnosno »objektivnog teizma« i prihvaćanje novog pogleda na Božju zbilju kroz »subjektivizaciju« i »internalizaciju« religioznosti (str. 134). No, profesor Tolvajčić ipak misli kako Cupittov model »ne uspijeva svojim nacrtom zadovoljiti religijsku potrebu svojih adresata« (str. 145) jer je takav Bog »religijski irelevantan« (str. 145), posebice ako uz-

memo u obzir da »vjernik ne samo da od takvoga Boga ne može očekivati 'spasenje' niti mu se može u molitvi obratiti, on također u njega ne može niti sumnjati ili s njim raspravljati« (str. 145).

Zadnja ideja koju autor obrazlaže je feministička filozofija religije Pamele Sue Anderson (šesto poglavlje). Ona nastoji iz diskursa feminističke filozofije definirati filozofiju religije preuzimajući ženski aspekt ljudskog iskustva koji ona naziva »žudnjom« (str. 31). Zašto je ženski aspekt (žudnja) potreban? Zato što, prema Anderson, filozofija religije time ostaje nepotpunom, tj. ženska žudnja »predstavlja nužnu nadopunu konceptijama 'uma', 'racionalnosti' i 'objektivnosti'« (str. 153). Kako bi »nadopunila« filozofiju religije, Anderson predlaže reinterpretaciju mitova, tj. prepoznavanje ženskog elementa u mitovima. Taj proces ona naziva »mimetičko ponovno oblikovanje mitova« (str. 157). S jedne strane autor se slaže s kritikom upućenoj Anderson koja se odnosi na terminološku nedorečenost pojmova kojima se koristi, no, s druge strane, ne slaže se s kritikom koja nastoji prikazati da Anderson nije dovoljno radikalna, tj. da u konačnici nije dovoljno rekonstruirala filozofiju religije pod vidom ženskog aspekta religije.

U posljednjem, vrlo vrijednom poglavlju (sedmo poglavlje) autor pokušava odgovoriti na nekoliko pitanja koja se tiču relacije filozofije religije s jedne te vjerničke prakse i kršćanske teologije s druge strane. Zašto je ta relaci-

ja bitna? Čini se kako jasnim definiranjem granica između filozofije religije i vjerničke prakse te kršćanske teologije (a samim tim i jedne moguće »kršćanske filozofije«) možemo izbjeći različite nesporazume. Autor napominje kako u literaturi možemo pronaći nekoliko modela: konzervativni, koji odbacuje filozofiju, a onda i analitičku filozofiju religije, smatrajući kako ona nema »nikakve veze s kršćanskim Bogom« (str. 174), dok liberalni drži kako filozofi religije ne istražuju u zadovoljavajućoj mjeri fenomen »povijesnosti«, odnosno »središnja kršćanska učenja obrađuju neovisno o kontekstu i društveno-kulturnom okviru na kojem inzistira teologija« (str. 175); model »srednjeg puta« (str. 175) u kojem se kritički preispituju doprinosi filozofa religije i model »analitičke teologije« u kojem su »neki teolozi objeručke prihvatili rezultate analitičkih filozofa religije« (str. 176). No, valja potcrtati au-

torov model filozofije religije koji predstavlja »most između filozofije i teologije« (str. 177).

Na kraju možemo istaknuti kako je knjiga ostvarila zadani cilj: »pridonijeti približavanju analitičke filozofije religije zainteresiranim čitateljicama i čitateljima u Hrvatskoj«. No, ipak, čini se kako je cilj preskroman. Ne samo da ova knjiga predstavlja jedno pravo »osvježenje« na području filozofije religije u Hrvatskoj nego ona zasigurno ima svoje mjesto i na svjetskoj karti filozofije religije jer predstavlja, s jedne strane, sjajan uvod u pojedine mislioce, a s druge strane nudi izvrsnu dubinsku analizu glavnih problema suvremene analitičke filozofije religije. Čitatelji različitih vjerskih uvjerenja i akademske izobrazbe u njoj mogu zadovoljiti svoje apetite. Stoga, mislimo kako bi ova knjiga bila također i svojevrsno »osvježenje« i na engleskome govornom području.

Zoran Turza

Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, preveo Matija Petar Katančić, 1. popravljeno izdanje, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, 2016., 1360 str.

Posljednjih godina na hrvatskom biblijskom tržištu, u relativno kratkom vremenskom rasponu, pojavilo se više hrvatskih prijevoda Biblije koje su u daljoj i bližoj prošlosti bile prevedene a onda u pogodnom trenutku, kada su to okolnosti dopuštale, i objavljene i na taj način postale dostupne široj javnosti. Nakon pojave Biblije Stvarnosti 14.

rujna 1968. godine objavljen je potkraj 2006. (Zagreb, Sarajevo) prijevod koji je načinio sarajevski nadbiskup Ivan Šarić, nazvan i Šarićeva Biblija, potom Jeruzalemska Biblija (Zagreb, 2007) koju su pripremili »jeruzalemski bibličari«, zatim i ekumenski prijevod Biblije (TOB) (Zagreb, 2011.), Franjevačka Biblija (Zagreb, 2011.), a prošle godine svje-